

Vägar till och från akademien

Fostran till forskare i humaniora och samhällsvetenskap

FREDRIK SCHOUG är forskarassistent i etnologi vid Lunds universitet och har tidigare tjänstgjort som försteamanuensis vid Universitetet i Bergen. Han disputerade 1997 på avhandlingen *Intima samhällsvisioner. Sporten mellan minimalism och gigantism (Symposition)* och har därefter redigerat antologierna *Dikotomier. Vetenskapsteoretiska reflektioner (tillsammans med Fredrik Miegel; Studentlitteratur 1998)* samt *Kunskapssamhällets marknad (tillsammans med Markus Idvall; Studentlitteratur 2003)*. För närvarande driver han projektet "Karriärstrategier i den nya högskolan" med stöd från HSFR/Vetenskapsrådet.

”högskolorna skall också samverka med det omgivande samhället och informera om sin verksamhet.” Denna passus infördes för några år sedan i paragraf 2 av den svenska högskolelagens första kapitel (SFS 1996:1392). I vardagligt tal går detta uppdrag under beteckningen ”den tredje uppgiften” och utgör ett tillägg till de hävdvunna uppgifter att undervisa och forska som den högre utbildningens lärosäten är underställda. Arbetslivsforskaren Göran Brulin (1998:27–39) har påpekat att syftet med detta tillägg är att befordra kunskapsutveckling i interaktiv samverkan med omgivningen och öka den högre utbildningens praktiska relevans, men formuleringen är ändå så vag och kortfattad att det står forskarsamhället fritt att tolka dess praktiska innebörder och konsekvenser. Det är inte så svårt att tänka sig vad detta skulle kunna innebära för teknologer och medicinare, vars rön ofta är väl ägnade för praktisk tillämpning och kommersialisering i samarbete med utomvetenskapliga aktörer, men desto mindre självklart vilka åligganden denna uppgift skulle kunna tänkas medföra för humanister och samhällsvetare.

Införandet av samverkan som en lagstadgad skyldighet kan betraktas som ett uttryck för en politisk strävan att öka högskolans anpassning till ett samhälle, vars maskineri blivit alltmer beroende av forskning och kunskapsproduktion för att kunna fungera på ett tillfredsställande sätt. Inom samhällsvetenskapen har sådana visioner om ett förestående postindustriellt kunskaps- eller informationssamhälle utvecklats av sociologer som Daniel Bell (1973) och Manuel Castells (1996; 1997 och 1998) och baseras på premissen att den krympande industrisektorn i Västvärlden kommit att överflyglas av ett omstrukture-

rat näringsliv och en expanderande tjänstesektor, som i ökande utsträckning efterfrågar högutbildad arbetskraft. En återkommande premis i dessa diskussioner är att ekonomisk tillväxt numera i minskande utsträckning uppnås via effektiviseringar av råvaruutvinning och energiförsörjning och mer framstår som resultatet av ny kunskap, innovationer inom informationshanteringen och framgångsrik kommersialisering av forskningsresultat, vilket inte minst gäller sektorer som läkemedelsindustrin, telekombranschen och biotekniken. Castells (1996) har i denna anda framhållit hur kunskap och information idag rentav förvandlats till produktivkrafter.

Samhällsvetare och – i ännu högre grad – humanister brukar emellertid värja sig mot vad som uppfattas som en överdriven nyttofixering inom utbildnings- och forskningspolitiken. Man klagar ofta över att kunskap för personlighetsutvecklingens skull värderas för lågt och framhåller hur bildning föder kritiskt tänkande, förståelse för andra människor, ökad tolerans och demokratiskt sinnelag (jfr t.ex. Dewey 1999; Nussbaum 1997; Ryan 1999). Även om sådana uppfattningar också syftar till att understryka kunskapernas praktiska relevans kan denna mycket vagt formulerade nytta förstärka forskningspolitikens misstankar att humanister och samhällsvetare föredrar att sluta sig i sin egen akademiska värld istället för att söka sig ut och förlägga sin verksamhet till det omgivande samhället. Vilka attityder till samhället dominerar då bland forskare inom det humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsområdet? Vilka förutsättningar råder för dessa forskare och vilka effekter har sådana villkor på deras karriärstrategier? Och påverkar den akademiska socialisationen forskarnas benägenhet att liera

sig med den akademiska världens eget normsystem snarare än att vända sig utåt mot andra världar?

Dessa frågor skall här diskuteras utifrån en bredare empirisk undersökning. Materialet för denna studie utgörs av ett större antal intervjuer med forskare som befinner sig i en relativt tidig fas av karriären inom humaniora och samhällsvetenskap. Sammanlagt ingår 68 doktorander och nydisputerade doktorer inom etnologi, litteraturvetenskap, sociologi och statsvetenskap vid universiteten i Lund och Umeå i den empiriska undersökningen.¹ En del av dem förefaller ha relativt goda framtidsutsikter, medan andra lever under snäva ekonomiska villkor och saknar finansiering inom akademien. Forskarna har under samtalsinriktade former berättat om sina erfarenheter av karriären, universitetsvärlden och forskningen. Förhoppningen är att dessa röster skall äga en mer generell representativitet för discipliner och institutioner inom humaniora och samhällsvetenskap.

TREDJE UPPGIFTEN

För att kunna besvara frågor om hur akademins företrädare orienterar sig själva och sin verksamhet i förhållande till världen utanför kan man börja med att undersöka deras inställning till den så kallade tredje uppgiften, det vill säga att samverka med det omgivande samhället. När man i förbifarten granskar forskarnas attityder till yttre instanser kan inställningen förefalla positiv. Någon enstaka doktorand säger sig i och för sig inte känna någon starkare drift att korsa gränserna mellan akademien och samhället utanför, men sådana röster tillhör undantagen. Eftersom alla forskare själva naturligtvis uppfattar

sina göromål som angelägna och betydelsefulla dominerar följaktligen även idéer om att deras kunskaper borde vara av intresse för andra människor. Vetenskaps-samhällets verksamheter finansieras också framför allt via skattemedel, vilket under alla omständigheter skulle göra det svårt att legitimera forskningen om den saknade allt värde för andra än forskarna själva. Då humanister och samhällsvetare dessutom undersöker samhället och kulturen kan kopplingen till den allmänhet som befolkar dessa storheter ofta kännas självklar. Vissa doktorander berättar i och för sig att de ännu inte haft några direkta kontakter med omvärlden, men att de ser fram emot att utveckla sådana efterhand som deras forskning fortskrider och ger dem något att föra ut. Andra forskare poängterar att de gärna skulle skriva lite mer populärt vid sidan av, men beklagar att tiden tyvärr inte alltid räcker till.

Bland de allra mest positiva förespråkarna av den tredje uppgiftens betydelse finner man inte oväntat flera av de ekonomiskt marginaliserade forskarna, det vill säga doktorander som antagits utan finansiering och som sedan blivit lågt rankade vid tjänstetillsättningar samt disputerade vars doktorandtid kännetecknats av försörjningsproblem. Då dessa forskare inte erkänns på sina egna institutioner i samma utsträckning som de etablerade – eller i varje fall finansierade – kollegerna blir de beroende av yttre arenor att verka på, där de också kan agera företrädare för vetenskapssamhället under mer jämlika villkor.

Den relativt stora entusiasm inför tanken på att nå ut till det omgivande samhället som spontant uttrycks i intervjuerna kan kanske i viss mån sättas i samband med det behov av bekräftelse som inte minst yngre forskare, som ju befinner sig

långt ned i akademins interna prestige-hierarki, ofta kan uppleva. Då det här handlar om forskare på tidiga stadier i karriären är erfarenheten av samverkan med omvärlden emellertid ofta ganska ringa. I och för sig föreligger ett och annat exempel på mer omfattande uppdrag som utförts utanför akademien. En av doktoranderna utan tjänst försörjer sig exempelvis genom att göra olika externt beställda utvärderingar, medan en annan vid intervjutillfället nyligen gjort en undersökning för Riksantikvarieämbetet. Därtill har en doktor som disputerat på internationella förhandlingar i Mellanöstern också arbetat ett år i fält på Västbanken.

Sådana exempel utgör emellertid undantagsfall, föga representativa i det stora hela. En del uppger tvärtom att de inte haft några kontakter alls med yttre instanser, men desto fler nämner några enstaka småuppdrag. De sysslor som vanligtvis anges som exempel på den tredje uppgiften⁴ är föredrag för allmänheten samt enstaka frilansskriverier och intervjuer i pressen. Mer eller mindre alla disputerade har figurerat i tidningen i samband med att avhandlingen presenterades. Därtill har också flera av doktoranderna vid något tillfälle svarat på frågor från journalister som skrivit artiklar med anknytning till deras forskningsområden. Då den tredje uppgiften i hög grad associeras med föredragshållande och deltagande i medierna kommer samverkan framför allt att handla om forskningsinformation och mindre om kunskapsutveckling i interaktiv samverkan med yttre instanser. Det handlar då om att föra ut de egna perspektiven till "den intresserade allmänheten" eller till externa organisationer, det vill säga att inviga det övriga samhället i det egna paradigmet och därmed bidra till att forma andras världsbilder snarare än att an-

passa sig till en given efterfrågan på kunskap. Sådana möten mellan akademi och omvärld kännetecknas av vertikala relationer, där det framför allt är forskarna som har tolkningsföreträdet och där verksamheten inte i första hand äger rum på det omgivande samhällets villkor.

Att denna roll kan kännas lockande för många doktorander och nyblivna doktorer är kanske inte förvånande. Ändå spelar de allt som oftast passiva roller i arrangerandet av sådana kontakter. Det är sällan de själva som tar initiativ och ringer upp medierna för att meddela sig med omvärlden, utan vanligen en journalist som kontaktar akademien i syfte att få svar på någon aktuell fråga eller för att fylla ut ett tomrum i medierna när de egna idéerna tryter. Även om det föreligger en viss entusiasm inför att föra ut sina kunskaper och perspektiv och därmed spela rollen av auktoritet på sitt område banar forskarna sällan nya vägar. Dessutom uppger flera att de endast medverkat i ett par intervjuer och kanske skrivit någon populärt hållen tidsningsartikel, men på det hela taget torde detta innebära att den tredje uppgiften upptar en försvinnande liten del av den totala arbetstiden och att verksamheten nästan helt och hållet är inriktad på de två första uppgifterna, undervisning och forskning. Den som händelsevis är kritiskt inställd till forskarnas – och inte minst humanisternas – benägenhet att sluta sig i sin egen värld, i akademins "elfenbens-torn", måste därför ges rätt i det avseendet att det faktiskt är just där de vanligtvis fördriver tiden och inte i det omgivande samhället.

Hur kommer det sig då att så många humanister och samhällsvetare i praktiken förefaller ägna större ansträngningar åt den egna världens angelägenheter än åt det omgivande samhället? Hur uppstår

och formas olika typer av attityder till akademien och utbildningen?

INSTRUMENTALISERING

Den främsta uppgift som utbildningssystemet tilldelats innebär att tillhandahålla de kunskaper och kompetenser som krävs för att etablera sig i vuxenvärlden och samhället. Utbildningens funktion blir då att tjäna som medel för att tillgodogöra sig den legitima kultur och de professionella kompetenser som ett modernt samhälle avkräver sina medborgare. I en essä om skolans utveckling har Jonas Frykman (1998) framhållit hur sådana egenskaper hos skolan under flera generationer gjorde den till en språngbräda för social mobilitet. Flera andra utbildningsforskare har emellertid förnekat utbildningssystemets klassupplösande karaktär och istället hävdad dess benägenhet att konservera samhällsstrukturen (jfr t.ex. Bourdieu 1996a och 1996b; Bourdieu och Passeron 1977 och 1979; Karabel 1972 och 1984; Useem och Karabel 1986; Willis 1983). Det centrala argumentet brukar då vara att skola och universitet framför allt sanktionerar den kulturella prägning som barn och ungdomar ur privilegierade miljöer redan har med sig hemifrån och förvandlar denna till en fråga om "begåvning" istället för socialt arv. En förenande premis i båda dessa läger är emellertid utbildningens instrumentella karaktär. Genom att gå i skolan och på universitetet förbereder man sig för en framtida tillvaro, oavsett om detta som för klassresenären innebär att erövra en annan värld eller om det handlar om att träda in i den miljö man redan är socialt predestinerad för. Utbildningsval är emellertid behäftade med olika utsikter, som i sin tur betingar

de attityder man kan inta till sina studier och sin läroanstalt.

I en studie av ingenjörsutbildningen av kemitekniker vid Luleå tekniska universitet, behandlar etnologen Linda Berg (2002) förhållandet mellan studier och arbetsmarknad. I universitetets utbildningskatalog, där kurser och program presenteras för att locka studenter, uppmålas bilden av goda framtidsutsikter. Efter avlagd examen vid Institutionen för kemi och metallurgi kan man arbeta som processingenjör på pappers- eller massabruk, oljeraffinaderier, kemikalieindustrier, gruvföretag eller smält- och stålverk, står det att läsa. Antalet möjliga arbetsplatser för blivande kemitekniker är med andra ord mycket stort och denna efterfrågan återspeglar sig också i studenternas inställning till karriärmöjligheterna. För merparten är det knappast akademien i sig som utövar den största lockelsen, utan snarare de relativt höga löner man har att vänta som ingenjör i det kommande arbetslivet. De är därför benägna att inta ungefär samma hållning till de högre studierna som de en gång gjorde till sin gymnasieutbildning. Man genomgår den för att hämta ut sitt diplom och sedan gå vidare till nästa station i livet. På frågan om hon skulle kunna tänka sig en karriär som forskare inom akademien utbrister en student: "Då blir man väl kvar 25 år i skolvärlden!! Nej, jag vill ut i verkligheten" (Berg 2002:104).

Syftet med sådana utbildningar är förstås i första hand att täcka arbetsmarknadens behov av högutbildad arbetskraft snarare än att tillfredsställa studenternas nyfikenhet på kunskaper. Av Linda Bergs studie att döma förefaller studenterna också ha bejakat den goda kopplingen mellan utbildning och arbetsmarknad och intagit en instrumentell relation till sina

studier. Detta innebär naturligtvis inte att studierna därmed upplevdes som en plåga, men ändå att pluggandet och tenterandet var underställt andra meningsskapande sfärer. Utbildningen blir därför inget mål i sig själv, utan snarare medel för att uppnå externa fördelar som ekonomisk trygghet och god levnadsstandard i det liv som hägrar utanför utbildningssystemet.

Denna instrumentella hållning till utbildningen ser man också vissa spår av hos två av doktoranderna i sociologi i min undersökning, som påbörjat forskarutbildningen för att där tillgodogöra sig de kunskaper och färdigheter de tror sig ha nytta av i sitt kommande arbetsliv i samhället utanför akademien. Den ena av dessa utvecklade redan tidigt under sina studier ett stort intresse för socialpolitik och insåg att hon där hade funnit ett område att viga sin framtid åt. Uppmuntrad av sin handledare på grundutbildningen sökte och antogs hon på forskarutbildningen och arbetar nu med en avhandling på detta fält. Efter avlagd examen ämnar hon fortsätta att arbeta med samma frågor, men då mer praktiskt. Den andra sociologidoktoranden är sysselsatt med ett avhandlingsarbete som handlar om samhällsplanering och befolkningsfrågor på kommunal nivå och hur dessa faktorer påverkas av företagsnedläggningar. När doktorshatten erövrats planerar hon att söka sig utanför universitetet med nya kompetenser som skall vara till gagn i arbetslivet. Gemensamt för dessa två doktorander är, förutom disciplintillhörigheten, samhällsorienterade hållningar, praktiskt inriktade ämnesval och behovet att få arbeta med något som kan kännas angeläget också för omgivningen. Även om den framtida lönenivån inte förefaller tillmätas någon större prioritet, som för teknologerna i Linda Bergs studie, intar de ändå en instrumen-

*Albert Einstein: "Hela vetenskapen är ingenting annat än en förfining av vardagstänkandet."
Bilden visar Einstein vid en astronomiföreläsning i Pasadena, Kalifornien.*

tell hållning till sin utbildning. Avhandlingsarbetet är inte ett medel för att etablera sig inom akademien, utan en väg ut ur densamma. På andra sidan hägrar ett annat arbetsliv som utövar större lockelse än vetenskapssamhället. Ändå hyser de knappast några särskilt kritiska eller motvilliga attityder i förhållande till universitetet. De ämnar ju inte heller spendera sin framtid där och då blir det inte heller så viktigt att akademien ter sig som ett jordiskt paradiset.

Även om man kan finna enstaka exempel på sådana instrumentella förhållningsätt till utbildningen bland vissa samhällsvetare utgör de undantag. Desto fler har tvärtom bespetsat sig på en fortsatt karriär inom akademien. Ännu mer sällsynta torde de instrumentella attityderna vara bland humanister, som sällan eller aldrig betraktar sina forskarstudier som förberedelser inför ett arbetsliv inom exempelvis näringslivet eller den offentliga byråkratin. I och för sig uppger inte

minst doktoranderna ibland möjliga utom-akademiska destinationer för den händelse att forskarsamhället skulle sakna utrymme för dem efter disputationen, men dessa alternativ utgör knappast själva målsättningen med att avlägga doktorsexamen. Dessutom kommer sådana karriärmöjligheter ofta på tal först efter direkta frågor från intervjuaren. "Det känns så väldigt avlägset", säger en doktorand, och ger därmed uttryck för en upplevelse som hon delar med många andra i samma situation. Avhandlingsarbetet är det mest brännande problemet, inte vad som skall hända därefter. Den dominerande ambitionen förefaller i allmänhet vara att betrakta forskarutbildningen som starten på en akademisk bana. Utöver att tjäna som ett medel för att fördjupa sina intressen fungerar utbildningen för doktoranderna därmed som ett sätt att etablera sig som forskare och universitetslärare.²

I ett av Pierre Bourdieus och Jean-Claude Passerons (1979:54–67) tidiga utbildningssociologiska verk analyseras universitetsstudenternas relation till studierna och den framtid som dessa innebär en förberedelse inför. Studierna diskuteras här som ett medel för att uppnå mål som är externa i förhållande till studiesituationen, varför de nuvarande handlingarna får sin mening ur den framtid som de banar väg för. Ju vagare framtidsutsikter desto svårare blir det emellertid att odla sådana förhållningssätt. Om utbildningen inte är förbunden med några tydligt utstakade karriärvägar kan den svårligen erhålla sin mening ur den kommande tillvaron. Inte minst gäller detta samhällsvetare och – i ännu högre grad – humanister, som oftare än andra hemsöks av sin framtids osäkerhet och därför tvingas identifiera sina skolastiska övningar med "intellektuella äventyr" och på så sätt bejaka den roman-

tiska bilden av det intellektuella arbetet för att utbildningen inte skall kännas meningslös, menar Bourdieu och Passeron. För dessa grupper är det med andra ord svårt att instrumentalisera sina studier och författarna tillhandahåller också en del empiriska exempel på studenter inom humaniora som intygar hur "berikande" och "personlighetsutvecklande" de upplever sin verksamhet.

Det kan naturligtvis tyckas provocerande och nedvärderande att definiera sådana upplevelser av studierna som framkallade av tvång, men det är ändå svårt att förneka att humanister och samhällsvetare gärna understryker det betydelsefulla i de intellektuella sysslorna och att deras utbildningsval i allmänhet inte heller ger dem några tydligt utstakade vägar ut ur akademien. Bourdieus och Passerons analys gäller i första hand studenter på grundutbildningen, men de är knappast mindre giltiga för doktorandernas situation. Även om man från politiskt håll ofta understryker vikten av forskarutbildad arbetskraft också i institutioner och miljöer utanför universitetet är det förvisso svårt att se vart alla dessa etnologer, litteraturvetare, statsvetare, sociologer och andra faktiskt skulle ta vägen om de händelsevis skulle önska sig en framtid utanför utbildningsväsendet och forskarsamhället. Trots att forskningspolitiken i flera decennier legitimerat reformer av högskolan utifrån profetior om ökade behov av forskarutbildad arbetskraft i hela samhället har man ibland noterat att doktorsexamen tvärtom ofta tillskrivs ett relativt lågt värde på den externa arbetsmarknaden (jfr t.ex. SOU 1981:30).³ Även om en doktorstitel inom humaniora och samhällsvetenskap i och för sig skapar goda möjligheter att göra sin stämma hörd i offentligheten är det förvisso inte lätt att tjäna

sitt uppehålle som skriftställare och ännu mindre som intervjuobjekt i pressen. Att det föreligger tydliga kopplingar mellan innehållet i den humanistiska och samhällsvetenskapliga verksamheten och samhället utanför är inte det samma som att det finns stora möjligheter att överleva utanför akademien. Då de flesta möjliga verksamheter utanför utbildningssystemet förutsätter idealitet måste de forskare som vill verka som exempelvis folkbildare, opinionsbildare eller samhällsdebattörer därför göra detta vid sidan av sina ordinarie uppdrag inom akademien. Forskarstudierna inom humaniora och samhällsvetenskap utgör således i första hand förberedelser för att om möjligt erövra just den värld där dessa övningar redan äger rum, varför man kan hävda att de icke-instrumentella attityderna till studierna ter sig som rationella responser på de villkor humanister och samhällsvetare faktiskt är underställda.

Även om man därför av förståeliga skäl ofta bejaktar studier och forskning som något värdefullt i sig själv innebär detta emellertid inte att valet att söka sig till forskarutbildningen kan sägas vara rationellt. Hur kommer det sig då att skaror av studenter attraheras av forskarstudier inom områden där de världsliga belöningarna är så snålt tilltagna?

FRÅN GRUNDUTBILDNING TILL FORSKARUTBILDNING

Då humanistiska och samhällsvetenskapliga utbildningar inte inrättas för att fylla arbetsmarknadens behov i samma utsträckning som de teknologiska utgör de knappast någon stor frestelse för studenter som prioriterar en trygg framtid, utan har snarare en benägenhet att dra till sig unga

människor med mer kortsiktiga målsättningar. Som lärare på grundutbildningen i etnologi har jag mött många studenter som närmar sig akademien utan några tydliga karriärmål hägrande vid horisonten. På de inledande nivåerna förefaller man därmed ofta vara relativt obenägen att se sig själv som vare sig vetenskapsman, universitetslärare eller så värst mycket annat efter utbildningstidens slut. Detta gäller även dem som senare slagit in på forskarbanan efter avlagd grundexamen. Endast i sällsynta undantagsfall möter man forskare som redan i ett tidigt skede av sina akademiska studier inplanerat en framtida doktorsexamen. Desto vanligare är istället att man inlett sina grundstudier utan närmare framtidsplaner, ibland också med diffusa föreställningar om vad studierna egentligen skulle komma att innebära. Inte heller de doktorander och doktorer som själva växt upp i akademikerhem, med föräldrar på högt uppsatta positioner inom universitetet och som därför kan tänkas ha haft större insyn i forskarvärlden, säger sig i allmänhet ha siktat mot en forskar bana då de påbörjade grundutbildningen. Tvärtom förefaller studierna inom humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner inte sällan vara förknippade med en sökande inställning, ett sökande efter "sitt ämne" eller "sin grej". Istället för att betraktas som en väg mot en annan värld utgör grundstudierna och den relativt bohemiska studentrollen ofta en lockelse i sig själva.

Man kan med andra ord se hur humanistiska och samhällsvetenskapliga utbildningar knappast utgör det självklara valet för den som är benägen att vändas över sin framtid. Tvärtom förefaller dessa utbildningar dra till sig studenter med en viss "mañana-mentalitet", folk som förmår skjuta kommande bekymmer på framtiden.

den, leva för dagen och säga "det ordnar sig nog" när de konfronteras med frågor om vad de skall bli när de blir stora. Denna inställning är kanske lättare att upprätthålla vid universitetsårens början, men efterhand tvingas man under alla omständigheter ta ställning till dessa frågor. När man så närmar sig slutet på grundutbildningen har merparten av studielånet också förbrukats utan att någon säker yrkesbana väntar, varför steget att söka sig vidare till forskarutbildningen kanske inte alltid sker som ett val bland olika tydligt utkristalliserade alternativ.

I och med forskarutbildningen får bilden av den egna framtiden som forskare något fastare konturer. Denna väg innebär också fortsatta uppoffringar. Den som ger sig in på en forskarbana inom humaniora och samhällsvetenskap kan ibland få räkna med tidsbegränsade anställningsförhållanden ända upp i medelåldern, lägre löner än inom flera andra områden och att ständigt tvingas jaga sin egen finansiering, det vill säga om man inte slås ut på vägen.

För några decennier sedan utgjorde en avlagd forskarexamen en i det närmaste garanterad inträdesbiljett till en gynnad position på arbetsmarknaden, även om den som inte erhöll docentkompetens kunde tvingas att söka sig till läroverken eller museerna. Dagens doktorander kan inte längre vara lika förvissade om att deras utbildningar kommer att "löna sig" samtidigt som möjligheterna att etablera sig i arbetslivet utan högre utbildning minskat (jfr Börjesson 2002:83, 88).

Man kan också se vissa spår av *mañana*-attityden hos flera doktorander, som ofta tycks bekymra sig mer för den disputation som kanske skall äga rum inom ett par månader än för det trettioåriga yrkesliv som därefter återstår. Även om man

förr eller senare tvingas ta itu med den tillvaro som väntar efter det att doktorandtjänsten, projektpengarna eller forskarassistenttjänsten tagit slut, och även om en del uppger att de ibland ligger vakna om nätterna av sådana skäl, förefaller majoriteten försöka koncentrera sig på de närmast liggande problemen och skjuta upp det som därefter väntar: den dagen, den sorgen. Risken att bli utan arbete eller forskningsanslag upplevs naturligtvis aldrig som något positivt och ju äldre man blir desto svårare är det förmodligen att förlika sig med tanken på att tjäna sitt uppehälle via a-kassan. På direkta frågor om sina framtidsutsikter ger många ändå till synes ganska obekymrade svar: "Har jag lyckats så här långt så ska jag nog lyckas i fortsättningen också", säger exempelvis en av doktorerna. "Jag tänker mig att det kommer att bli så som jag hoppas", säger en annan disputerad, medan en doktorand känner sig "försiktigt och nervöst positiv".

Dessa attityder bör kanske inte främst tolkas som att forskarna verkligen känner sig trygga vad det gäller sina yrkesmöjligheter, utan snarare ses som tecken på att man skjuter dessa problem ifrån sig tills vidare då de ändå saknar givna lösningar. "When a person lacks belief that anything can be done to solve the problem, long-term thinking can be suspended as useless", som Richard Sennett (1998:91) påpekat. Istället blir man lätt benägen att uppslukas av nuet och de omedelbara omständigheterna. Om denna tolkning är relevant innebär detta att det som från början verkligen var en fråga om "*mañana*-mentalitet" efterhand tenderar att förvandlas till en försvarsmekanism. Sådana attityder kan också förekomma hos personer som annars kan vara kritiska gentemot förhållandena inom akademin, vilket kan

ge ett något inkonsekvent intryck om de uppfattas alltför bokstavligt.⁴

Det kan vara svårt att förstå denna beredskap att göra uppoffringar och skjuta konsekvenserna av sina val på framtiden för att utveckla sina intellektuella förmågor om man inte beaktar en central faktor i den akademiska socialisationen. I sina studier av spelet inom akademien har Pierre Bourdieu (1996a:120–134) betonat hur den långsamma ackumulationen av akademiskt kapital medför bekräftelser och motbekräftelser mellan individen och forskarsamhället. Man börjar sin bana i relativt unga år med två tomma händer och träder ur systemet vid pensionsåldern med en betydligt ökad pondus. Den lyckade karriären kantas därmed av en rad framgångar. Doktorandtjänsten, disputationen, forskningsanslagen, docentkompetensen, lektoratet, professuren och utnämmandet till hedersuppdrag som tidskriftsredaktör, redaktör för skriftserier, ledamot i forskningsråden eller att agera sakkunnig vid tjänstetillsättningar utgör exempel på sådana segrar. Som framgångsrik forskare dras man därför in i en spiral av ömsesidiga erkännanden, där ens excellens bekräftas av akademien, vilket i sin tur tenderar att öka benägenheten att återgälda vänligheterna genom att erkänna akademien och dess rätt att klassificera och utnämna.

Man kan se hur mekanismer av denna typ förekommer redan på grundutbildningen. En överväldigande majoritet av alla de forskare som intervjuats uppger att de blivit uppmuntrade av sina lärare att söka sig vidare till forskarutbildningen och vittnar ofta om vilken avgörande betydelse detta haft. Åtskilliga doktorander och disputerade berättar oberoende av varandra att de förmodligen aldrig hade sökt forskarutbildningen om inte deras

handledare på C- eller D-kursen hade valt ut dem och uppmanat dem att ta detta avgörande steg. Samma historia dyker upp gång efter annan, som exempelvis hos en doktorand som intygar att "då blev jag naturligtvis jätteglad" eller hos en annan som berättar att "då blev man ju jättesmickrad så klart" eftersom forskarutbildningen framstod "som en sådan dröm som man hade i bakhuvudet". I vissa fall har uppmuntran först bestått i att handledaren eller institutionens professor varit på jakt efter assistenter i något projekt, vilket kan ha samma effekt på den student som uppmärksammas och erkänns genom att bli tillfrågad. I och för sig förekommer en del doktorander och doktorer som uppger sig ha blivit uppmuntrade av sina handledare, men som hävdar att de redan bestämt sig på egen hand och att detta stöd därför inte hade någon avgörande betydelse för deras vägval. Även om viljan och modet att söka sig till forskarutbildningen kanske redan fanns hos dessa personer kan man emellertid konstatera att lärarnas support ändå haft en avgörande betydelse för deras möjligheter att realisera sina planer. Bland doktorander och doktorer som inte rönt någon uppmuntran från institutionshåll finns nämligen oproportionerligt många av dem som senare fått erfara ekonomisk marginalisering och känslor av exklusion.

Den mest typiska vägen in på forskarutbildningen följer med andra ord ett utstakat mönster. Som grundstudent har man till en början diffusa uppfattningar om framtiden och bekymrar sig ofta inte heller särskilt mycket om vad det egentligen skall bli av en; det löser sig nog ska vi se. Därefter infinner sig framgångarna efterhand. Betygen blir allt bättre, vilket får studierna att kännas ännu mer lustfyllda och belönande och förstärker motiven att skjuta eventuella försörjningspro-

blem på framtiden. I samband med författandet av C- och D-uppsatserna röner man en mer individuell uppmärksamhet av en handledare som får upp ögonen för ens kapacitet. Man klassas som "forskarbegåvning" – man kanske till och med värvas som amanuens i något projekt – och rekommenderas att söka till forskarutbildningen. Denna uppmuntran skapar starka lyckokänslor och undanröjer eventuella hinder, som exempelvis dåligt självförtroende. Då rekommendationerna dessutom infinner sig då studietiden och studielånet obönhörligen är på upphållningen och flera dörrar slagit igen bakom en, utan att man funnit något svar på den alltmer påträngande frågan om vad man skall bli, kommer de som på beställning. Nu vet man helt plötsligt att man skall bli forskare. Man känner sig invald i den krets av lärda auktoriteter man beundrar, man upphöjs till deras skara, och detta känns som en hedersutmärkelse. En doktorand berättar exempelvis att han till en början upplevde forskarutbildningen och doktoranderna som "la crème de la crème". För dem som bejakas av akademien ökar därför framkomligheten på den redan inslagna vägen samtidigt som en rad alternativa vägval som tidigare kunde ha gjorts nu ter sig blockerade. Forskarutbildningen inom humaniora och samhällsvetenskap är därför inte i första hand något man planerar in vid studiernas början och äntrar för att ta vetenskapssamhället i besittning, utan snarare något man successivt sugss in i under det att banden med akademien hela tiden stärks tills man slutligen dubbas till doktorand och därmed till "riktig forskare".

På så sätt blir man från första början väl disponerad för att bejaka akademien och värdera dess aktiviteter högt för deras egen skull. Man står ju också i tacksamhets-

skuld till universitetet och sina lärare, som gjort en till vad man är.

LÄNGTA BORT

Även om vägarna in i forskarsamhället rymmer mekanismer som gärna befordrar en positiv inställning till forskarsamhället förekommer det emellertid också en del fall där socialisationen "misslyckas". När den akademiska auran falnar börjar en del doktorander därför längta bort från den lärda republiken. Det rör sig i och för sig om en relativ minoritet, men denna grupp hyser en helt annan grundläggande attityd än den instrumentella syn på utbildningen som vi ovan sett hur teknologerna i Luleå och två av sociologerna intog. För dessa parter fungerade utbildningen framför allt som ett medel att skaffa sig de kompetenser och kvalifikationer som behövdes i det kommande arbetslivet, varför den framför allt tjänade som en väg ut ur systemet. När humanistiska och samhällsvetenskapliga doktorander börjar smida planer på ett kommande uttåg är detta emellertid sällan förenat med förföriska locktoner från andra arbetsmarknader och man måste fråga sig hur sådana anomalier skapas.

De flesta forskare som intervjuats hyser en del kritiska uppfattningar om förhållandena inom universitetet men vissa är mer kritiska än andra, även om det är svårt att dra tydliga gränser mellan "positiva" och "negativa" doktorander. Vissa av de senare har emellertid börjat fundera över en eventuell framtid utanför akademien. Ett fåtal är helt bestämda över att de aldrig kommer att stanna kvar efter avlagd doktorsexamen och framhåller en kategorisk och oförsonlig kritik av det mesta som har med universitetsvärlden att göra.

Desto fler uttrycker emellertid en mer balanserad kritik på ett par punkter och säger att de kanske eller nog kommer att lämna akademien, medan en eller annan i och för sig trivs med sin nuvarande situation som doktorand men betvivlar att tiden efter disputationen kommer att kännetecknas av samma gynnsamma villkor och därför tror att de *tyvärr* kommer att *tvingas* lämna.

Kritiken mot akademien kan gälla det mesta, som exempelvis det hårda konkurrensklimatet, tillfälliga anställningsformer, undermålig finansiering, känslor av isolering, personmotsättningar, vetenskapskonflikter eller högt uppskruvade krav på hängivenhet inför arbetet som är svåra att förena med familjelivet. En komplett katalog över klagomålen skulle kräva åtskilliga sidors utrymme. De anförda brydsamheterna är många och inte sällan också diffusa, varför de kanske också bör ses som uttryck för allmänna känslor av maktlöshet snarare än enbart som diagnoser av faktiska problem. Förmodligen har tider av besparingspolitik, ökad konkurrens om minskande resurser, alltför få doktorand- och forskarassistenttjänster och hot om nedläggningar av institutioner vid Lunds universitet smittat av sig på stämningarna bland de yngre forskare, som kan förmodas få betala priset i samband med nedskärningar. På så sätt har det uppstått negativa stämningar över försämrade framtidsutsikter som man riskerar att socialiseras in i då man genomgår en forskarutbildning, vilket också gäller en del av dem som innehar doktorandtjänster och som ännu inte drabbats. När missnöjet får fäste riskerar benägenheten att identifiera alla slags problem som ett resultat av brister i den akademiska miljön också att öka. Om man händelsevis själv råkar vara ur form eller upplever mot-

gångar i avhandlingsarbetet är det då lätt hänt att man projicerar sina frustrationer på forskarvärlden.

Det centrala här är emellertid att planerna på att lämna – eller farhågorna över att tvingas göra det – nästan alltid sammanhänger med besvikelser inom akademien. Detta förhållande utgör därför en kontrast mot den instrumentella attityd till utbildningen, som är så sällsynt bland humanister och samhällsvetare, och som innebär att man betraktar utbildningen som ett medel för att ta sig ut till ett hägrande arbetsliv utanför universitetet. Om man särskiljer mellan *push*- och *pull*-faktorer, där de första betecknar vad som repellerar inom den akademiska miljön och de andra vad som kan tänkas attrahera utanför denna, blir det uppenbart att det framför allt är faktorer av den förra typen som här spelar in. När forskarna börjar fundera på att lämna akademien till förmån för det omgivande samhället förorsakas detta framför allt av ett missnöje med den akademiska miljön. Omvärldens lockelse ökar med besvikelserna i forskarsamhället och de humanister och samhällsvetare som funderar över sitt eventuella uttåg längtar därför *bort från akademien* snarare än *till något annat*.

Man måste därför fråga sig om inte detta förhållande sammanhänger med humanioras och samhällsvetenskapens benägenhet att attrahera studenter som bejaktar studierna för sin egen skull och in-socialisera dem i forskarsamhället på ett sätt så att dessa attityder består eller i varje fall inte ges några möjliga alternativ. Om instrumentella förhållningssätt är svåra eller omöjliga att inta till utbildningar med vaga kopplingar till arbetsmarknaden utanför högskolan är det svårt att tänka sig studenter som satsar många år på sådana utbildningar utan att söka

sina belöningar i studierna och den intellektuella miljön i sig. Detta innebär att man inom dessa områden blir benägen att ställa högre krav på universitetet än inom andra utbildningar, som framför allt innebär en förberedelse för något annat och inte utgör själva målet för det egna sökandet. För de två sociologer som intog sådana instrumentella attityder till sin forskarutbildning var det inte lika betydelsefullt om akademien uppvisade en eller annan brist. Inte heller visade de något större intresse för forskningspolitiska och studerandefackliga frågor. För de många som ser fram emot en framtid inom forskarsamhället blir akademins problem emellertid så mycket mer brännande. Om forskarutbildningen inte upplevs som belönande i sig för den som har svårt att se en tydlig alternativ arbetsmarknad i världen utanför har man ju också anledning att undra vad det skulle vara för mening med den.

NOTER

¹ Intervjuerna har i allmänhet varierat mellan en och två timmar i längd. 50 av dem har utförts av min projektassistent Sara Berglund och resten av mig själv. För varje ämne har 17 intervjuer gjorts, varav 12 i Lund och 5 i Umeå. Könsfördelningen bland informanterna är jämn. På institutioner med skaror av ofinansierade doktorander, vilket framför allt förekommer i Lund, har vi så långt som möjligt sökt en jämn fördelning mellan de tre kategorierna finansierade och ofinansierade doktorander samt disputerade. På övriga institutioner föreligger en viss övervikt för doktoranderna jämfört med doktorerna. Detta intervjumaterial utgör merparten av den empiriska grunden för projektet "Karriärstrategier i den nya högskolan", som drivs i min regi med medel från HSFR/Vetenskapsrådet.

² Denna inställning kan i och för sig förändras hos en del individer. Det rör sig emellertid sällan om personer som påbörjat forskarbanan i syfte att uppnå ett externt mål, men desto oftare om per-

soner som omvärderat sitt förhållande till akademien efter att ha gjort negativa erfarenheter i forskarsamhället och som därför inte kan sägas ha intagit ett instrumentellt förhållningssätt till forskarutbildningen.

³ Det är emellertid inte omöjligt att värdet av en forskarexamen som yrkesutbildning kan komma att öka. En sådan utveckling förutspår Donald Broady, Mikael Börjesson och Mikael Palme (2002:46), som baserar sitt antagande på det faktum att utbildningsmeriternas sociala värde tenderar att devalveras då allt fler påbörjar högre studier, vilket därmed kan komma att kräva större investeringar i det akademiska systemet. Detta mycket generella argument gäller det komplexa högskolesystemet överlag. Framtiden får utvisa i vilken utsträckning detta stämmer och i vilken mån detta i så fall också kommer att prägla den begränsade arbetsmarknaden för humanister och samhällsvetare utanför utbildningssystemet.

⁴ Den skara forskare som annars är mest benägen att gruva sig över sin framtid rymmer inte oväntat ett dominerande inslag av ofinansierade doktorander och av doktorer som har färsk erfarenhet av försörjningsproblem. "Om jag överhuvudtaget kommer att disputerat så kommer jag nog att få göra något annat sen. Jag känner mig rätt pessimistisk måste jag säga, jag är rätt orolig inför framtiden med barn som man ska försörja och så där", intygar exempelvis en ofinansierad doktorand vars oro av allt att döma är befogad.

REFERENSER

- Bell, Daniel, 1973. *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Berg, Linda, 2002. "Bakom papper och stål. Ett tekniskt universitet och en disciplinkultur med särskilt fokus på region, industriell anknytning, kön och etnicitet." I: Lundgren, Britta (red.), *Akademisk kultur. Vetenskapsmiljöer i kulturanalytisk belysning*, s. 75–140, Stockholm: Carlsson förlag.
- Bourdieu, Pierre, 1996a (1984). *Homo Academicus*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Bourdieu, Pierre, 1996b (1989). *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*. Cambridge/Oxford: Polity Press.

- Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude, 1977 (1970). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London/Beverly Hills: SAGE Publication. SAGE Studies in Social and Educational Change, Volume 5.
- Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude, 1979 (1964). *The Inheritors. French Students and their Relation to Culture*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Broady, Donald; Börjesson, Mikael & Palme, Mikael, 2002. "Det svenska högskolefältet under 1990-talet. Den sociala snedrekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena." I: Furusten, Thomas (red.), *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*, s. 13–47, Stockholm: Högskoleverket.
- Brulin, Göran, 1998. *Den tredje uppgiften. Högskola och omgivning i samverkan*. Stockholm: SNS Förlag/Arbetslivsinstitutet.
- Börjesson, Martin, 2002. "Förlängda vägar från skola till arbetsliv." I: Furusten, Thomas (red.), *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*, s. 71–91, Stockholm: Högskoleverket.
- Castells, Manuel, 1996. *The Information Age. Economy, Society and Culture. Volume I. The Rise of the Network Society*. Malden, Massachusetts/Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel, 1997. *The Information Age. Economy, Society and Culture. Volume II. The Power of Identity*. Malden, Massachusetts/Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel, 1998. *The Information Age. Economy, Society and Culture. Volume III. End of Millennium*. Malden, Massachusetts/Oxford: Blackwell.
- Dewey, John, 1999 (1916). *Demokrati och utbildning*. Göteborg: Daidalos.
- Frykman, Jonas, 1998. *Ljusnande framtid! Skola, social mobilitet och kulturell identitet*. Lund: Historiska media.
- Karabel, Jerome, 1972. "Perspectives on Open Admissions." I: *Educational Record* vol. 53: s. 30–44.
- Karabel, Jerome, 1984. "Status-Group Struggle, Organizational Interests, and the Limits of Institutional Autonomy. The Transformation of Harvard, Yale, and Princeton, 1918–1940." I: *Theory and Society. Renewal and Critique in Social Theory*, vol. 13, no. 1: s. 1–40.
- Nussbaum, Martha C., 1997. *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Cambridge, Massachusetts/London: Harvard University Press.
- Ryan, Alan, 1999. *Liberal Anxieties and Liberal Education. What Education is Really For and Why It Matters*. London: Profile Books.
- Sennett, Richard, 1998. *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York/London: W.W. Norton & Company.
- Statens offentliga utredningar 1981:30. *Forskarutbildningens meritvärde*.
- Svensk författningssamling (SFS), 1996:1392.
- Useem, Michael & Karabel, Jerome, 1986. "Pathways to Top Corporate Management." I: *American Sociological Review*, vol. 51 (April): s. 184–200.
- Willis, Paul, 1983 (1977). *Fostran till lönearbete*. Göteborg: Röda Bokförlaget.

SUMMARY

*Pathways To and From the Academy
Learning to be a Scholar in Social Science and the Humanities*

The governmental efforts to increase collaboration between society and the university have hardly brought any multitude of research-trained scholars to the labor market outside of the higher education system. Many scholars in social science and the humanities express a will to convey their knowledge and their work to the general public and to society at large. Nevertheless, they spend almost all of their working hours inside the academy and they also tend to affirm the value of intellectual work for its own sake. Taking the point of departure in a large number of interviews with young scholars, I intend to demonstrate how ties of loyalty to the academy are formed in social science and the humanities as an outcome of the conditions of the labour market and of an academic socialization distinguished by recognition. The difficulty to cultivate an instrumental attitude towards intellectual work implies that any wish to enter the labor market outside of the academy that may occur tend to be caused by disappointment with the academy rather than by the call of sirens.